

Директорії повинен був бути такий: всі українські уряди за кордоном будуть оголошені самозваними.

При Директорії і далі працювала так звана «Військова рада», очолювана українським генералом Валентином Максимовичем Трутенко, секретарем був відомий український генерал Омелянович-Павленко. Разом з ними співпрацювали генерал Осецький, який жив у Бельгії, та генерал Микола Шаповал, що мешкав у Франції.

Маловідомими, які до того ж мало впливали на політичне життя української еміграції в ЧСР, були: Орден українських націоналістів, група незалежних українських монархістів, організація Макогона, «Вільне козацтво», «Союз малоросів», Українське військово наукове товариство (УВНТ) та інші. В останньому активно співпрацювали генерали Омелянович-Павленко, Сидорін, Петрів, генерал князь Масальський, Базіловський, Пресовський, виношувалася ідея перетворити УВНТ в тимчасовий український генеральний штаб.

Ідеї української державності пропагувала й низка періодичних видань української еміграції, а саме: «Вільне козацтво», «Козацтво», «Український тиждень», «Розбудова нації», «Гуртуймося», «Вільна трибуна» (редактор – відомий політичний діяч із Східної Галичини Юліан Бачинський), хоча ряд з них через фінансову скруту виходив нерегулярно.

Втрата національної державності у 1920-х рр. змусила учасників українського національного-визвольного руху 1917 – 1920 рр. вдатися до осмислення здобутків, аналізу зроблених помилок. Черговий період бездержавності сприяв мобілізації їх зусиль та супроводжувався активізацією культурницької праці. Однак українські землі у черговий раз зазнали розподілу. Співробітники владних структур різних форм української державності у більшості опинились в еміграції і там зберігали й поширювали ідею української державності. Найбільша кількість з них опинилася в Чехословаччині, уряд якої всіляко сприяв її науковій і культурницькій діяльності.

Як свідчить матеріал документу, українська еміграція в ЧСР ніколи не була єдиною, йшло постійне протистояння організацій, груп, окремих діячів цілям, методам і шляхам відновлення незалежної держави Україна, на яких землях це має бути, якими шляхами цього досягти, форми майбутньої незалежної української держави були різні – від монархії у вигляді гетьманату – до республіки із соціалістами на чолі. І це протистояння накладало негативний відбиток на дії лідерів української еміграції, на процес їхнього єднання та вироблення спільної програми боротьби за вільну демократичну Україну. А прихід нацистів до влади в Німеччині та ускладнення міжнародної обстановки напередодні Другої світової війни зробили майже неможливими часткове здійснення тих державотворчих програм, які були на озброєнні української еміграції в ЧСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Tejchmanova S. Dokument o ukrajinske emigrace v mezivzbleimim Hieskoslovensku // Slovanský pshhled. – 1992. – 2.

П.С. Григорчук, В.А. Тучинський

ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІВ ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ НА ПОЧАТКУ 20-Х РР. ХХ СТ.

У наш час, коли українське суспільство, зазнаючи глибоких змін, знаходиться на шляху розбудови і становлення суверенної Української держави, відбувається відродження культури та національної самосвідомості громадян. У цих умовах зростає необхідність переосмислення та усвідомлення процесів історичного минулого, що покладає на історичну науку велику відповідальність. Узагальнення та аналіз набутого досвіду дає можливість формувати більш вдалі варіанти нинішніх проблем на основі минулих років.

Важливим напрямком та актуальним завданням історичної науки є дослідження переломних етапів історії України. Одним з цих складних і суперечливих періодів в українській історії є початок 20-х рр. ХХ ст. – період утвердження радянської влади, коли закладалися підвалини державної політики в галузі культури, яка збігалася в часі з розгортанням більшовиками так званої культурної революції та введенням нової економічної політики. Серед умов, у яких розгортався цей процес, необхідно виділити національну проблему, яка була в той час досить актуальною. Під впливом визвольних змагань 1917-1920 рр. зросло національне

самоусвідомлення українців, посилювався національний рух. 20-ті роки були часом, коли політичне й економічне життя меншою мірою контролювалося московською адміністрацією, а культура в цілому і особливо національно-культурні сили ще мали простір для розвитку. Йшов процес українізації, відбувався культурний розвиток національних меншин, хоча це позитивне в більшості нейтралізувалося заідеологізованістю та заполітизованістю усіх сфер життя та усіх органів влади. Через ці обставини лібералізація культурної сфери як один з найважливіших елементів національно-культурного життя після яскравого спалаху в 20-ті роки невдовзі зазнала поразки.

За останні роки українські історики дослідили чимало питань, пов'язаних із здійсненням більшовицької політики в галузі культури в 20-ті рр. ХХ ст. Серед численних праць з даної тематики варто виділити ґрунтовні дослідження П. Бондарчука, Г. Васильчука, І. Ващенко, Я. Верменича, Т. Горбаня, Г. Єфименка, О. Кручека, Л. Новохатька, В. Чеховича [1]. Вагомий внесок у вивчення культурної політики більшовиків у зазначений період в Україні зробили В. Даниленко, Г. Касьянов, с. Кульчицький, Ю. Шаповал [2].

Набагато менше зробили вітчизняні історики в історіографічному осмисленні написаного. Приємний виняток хіба що становить ґрунтовне дослідження С. Дровозюка, в якому розглядається в історіографічному плані національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ століття [3]. Загалом історіографічна оцінка складних та неоднозначних процесів у культурній галузі в цей час все ще чекає свого дослідження. Попри те, що даний період досліджується досить активно, ще не написані історіографічні праці, які б висвітлювали процес нагромадження знань про національно-культурне та духовне життя українців у 20-ті рр. ХХ ст., зокрема на початку цього періоду. Необхідна своєрідна «інвентаризація» напрацьованого, щоб мати уявлення про повноту історичного знання в усіх його компонентах, бачити співвідношення кількісних і якісних параметрів, визначити перспективні напрями дослідження. Отже, вибір теми даної статті зумовлений сучасними завданнями розвитку української історичної науки.

Дана історіографічна стаття покликана встановити найголовніші віхи, які пройшла українська суспільно-історична та культурологічна думка на шляху до досягнення культурно-духовного життя народу, виявити ідеї та підходи, що можуть слугувати орієнтирами в конкретно-історичному дослідженні. Автори також мають на меті простежити залежність історичної думки від характеру більшовицького політичного режиму. Ці пошуки спрямовані на виявлення пізнавальних засобів та інструментів для дослідження культурного аспекту історичного процесу в Україні початку 20-х рр. ХХ ст.

Загалом історіографію з даної теми можна умовно поділити на 2 великі періоди: радянський (20-ті рр. ХХ ст. – 1991 р.) та сучасний (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.). Радянський період поділяється на декілька етапів: 1 – 20-ті рр.; 2 – сер. 30-х рр. – 1 пол. 1950-х рр.; 3 – друга половина 1950-х – початок 1960-х рр.; 4 – друга половина 1960-х – сер. 1980 рр.; 5 – сер. 1980-х – поч. 1990 рр. Другий період розпочинається з утвердження незалежності України в 1991 році.

У літературі першого періоду дана тема тією чи іншою мірою була відображена у загальних працях, присвячених історії більшовицької партії України [4] та у працях партійних та державних діячів, які пропагували завдання культурного будівництва та аналізували культурно-освітній розвиток українського народу в початковий період «українізації» у контексті виконання завдань цього процесу, розуміючи їх як узагальнення досвіду соціалістичного будівництва [5]. Названі праці були першим кроком у наближенні до наукового осмислення теми. Крім того, у 20-х роках з'явилася певна кількість досліджень, присвячених окремим напрямкам і сферам культурного будівництва, в яких розкривався зміст більшовицької політики в галузі культури на початку зазначеного періоду. Найбільш виразно вона проглядається у працях М. Авдієнка, Д. Годіна, М. Машкіна та ін [6]. У них автори торкалися не тільки питань державного керівництва культурно-освітніми установами, а й культурного будівництва в цілому. Цікаві й різнобічні дані містяться в книзі «Народна освіта на Вкраїні» [7]. Значний матеріал щодо формування структури та принципів партійного керівництва культурною міститься в статті І. Закладкіної «Розвиток структури Наркомосу та його місцевих органів» [8]. Питанням розвитку видавничої справи того часу присвячені праці М. Агуфа, Е. Грицака, В. Ігнатенка, А. Козаченка та ін. [9]. Літературне життя радянської України відображене в книзі А. Лайтеса і М. Яшека «Десять років української літератури (1917-

1927)», в якій були розглянуті організаційні заходи щодо створення перших літературних об'єднань, наведені програмні маніфести, що відображали спрямованість їх творчості [10]. Побачили світ і перші узагальнюючі праці з історії мистецького життя України [11].

Отже, вказаний період позначений започаткуванням вивчення окремих сторін культурно – освітнього життя українського народу на початку 20-х рр. ХХ ст. Праці істориків цього періоду вигідно відрізняються від робіт вищого партійного й державного керівництва своєю ґрунтовністю та плюралізмом думок, в них більше уваги приділено об'єктивному висвітленню становища культури в Україні, вирішенню практичних завдань розбудови культурного життя республіки.

Панівним для другого історіографічного періоду – середина 30-х рр. – 1 пол. 1950-х рр. – було завершення формування концептуальних підвалин марксистсько-ленінської історіографії культурного життя в Україні у 20-і рр., започаткованих працями м. Покровського, м. Яворського. Останній намагався викрити теорію «українського націоналізму» про національне самовизначення [12]. Його доповідь на Всесоюзній конференції істориків-марксистів, у якій він закликав до боротьби «єдиним фронтом» з рештками буржуазної та дрібнобуржуазної історичної освіти в Україні [13], започаткувала активний наступ проти конкретних істориків та їх наукових поглядів. Значною мірою це торкнулося й істориків-дослідників проблем культурного будівництва в Україні.

В історичній, особливо в історико-культурній літературі 30-х років запанувала тема боротьби з «українським націоналізмом» [14], тобто відбувалося активне запровадження до наукового обігу ідеологічних догм, що поступово ставали панівною методологічною основою радянської історичної науки. Література того періоду рясніла гаслами про «шкідництво», «буржуазний націоналізм», «контрреволюцію» тощо. У зв'язку з цим у 1930-1953 рр. ґрунтовних досліджень культурного будівництва України початку 20-х рр., як і будь-яких інших проблем республіки чи всього СРСР, у радянській історіографії фактично не проводилося. Доробок цього періоду обмежується кількома працями, які здебільшого нагадують ідеологічні трактати й мало претендують на науковість [15]. Більшовицьких стереотипів у ставленні до культури та її дослідження не уник навіть ширий прихильник українізації і співпраці з істориками М. Скрипник [16]. Панівними залишалися штампи про «братню допомогу російського народу в справі культурної революції в Україні», про «неухильність боротьби компартії проти будь-яких порушень національної політики», викриття «націоналістичної діяльності дрібнобуржуазних партій меншовиків, есерів та боротьбистів», «антинародної політики урядів УНР» тощо.

Альтернативу радянській оцінці культурним процесам сталінського періоду склали розвідки, статті і брошури істориків із діаспори, а також діячів націоналістичного підпілля, які жили й працювали в Україні [17]. У них дається як узагальнююча характеристика національно-культурного процесу в Україні на початку 20-х рр., так і різних ділянок культурного життя. Важливе місце в історіографічній спадщині істориків діаспори займає викриття русифікації у проведеному культурній політиці в Україні на початку 20-х рр.

Дослідження третього історіографічного періоду – часів відлиги (1953-1964 рр.) мало чим відрізнялися від попередніх двадцяти років. За доби м. Хрущова вийшло декілька праць, які стосувалися проблем більшовицької політики в галузі культури в Україні та СРСР в цілому [18]. Найбільш повно проблему прояву та загальний вплив партійної політики на культурний розвиток України на початку 20-х рр. досліджував Г.М. Шевчук [19]. У його праці містяться цікаві факти, присвячені питанням освіти, науки, ліквідації неписьменності, діяльності культурно-освітніх закладів. Значну увагу приділено роботі вузів і технікумів та навчанню в них дітей робітників і селян, охарактеризовано причини, які перешкоджали розвитку освіти та культури.

У період «відлиги» за кордоном продовжували виходити праці, в яких порушувалися проблема політики правлячої партії в галузі культури в Україні [20]. Часто-густо авторам цих досліджень не вистачало джерельної бази, яка залишилася на їхній батьківщині, але в цілому їхні спогади, відомості, якими вони оперували, і роздуми є достатньо вірогідними й мають певну наукову цінність.

Загалом характерною рисою цього підперіоду в розвитку вітчизняної історіографії став частковий відхід від догматизму сталінщини, з'явилися дослідження, у яких культурне будівництво і вплив на нього більшовицького режиму стали безпосереднім об'єктом вивчення.

Історіографія наступного етапу (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр.) несла на собі відбиток поступового згортання демократичних процесів у суспільстві, що не могло не позначитися як на змісті історичної науки загалом, так і на рівні історико-культурних досліджень зокрема. Почала домінувати тематика, присвячена безпосередньому внеску комуністичної партії та її керівникам у розвиток тієї чи іншої сфери духовності й величними здобутками радянської влади в галузі культури [21]. Історична наука знову набуває яскраво вираженого ідеологічного забарвлення. Якщо довоєнна й повоєнна українська радянська історіографія для визначення суперечливих питань національних відносин і культурного будівництва дуже часто користувалася войовничим терміном «буржуазний націоналізм», то у зазначений період набув поширення інший – «пролетарський інтернаціоналізм». Відповідним способом національний аспект реального культурного процесу фактично випав з поля зору істориків, що досліджували проблеми культурного розвитку Української РСР початку 1920-х рр.

Конкретні умови, в яких розгортався культурний процес 20-х рр., розглянуті в працях В. Афанасьєва, В. Білоцерківського, А. Мороза та ін. [22].

Закордонна історіографія проблеми на даному етапі представлена працями К. Кононенка, В. Липківського, І. Майстренка, М. Прокопа та ін. [23]. Окремо слід виділити узагальнюючу працю «Нариси історії української культури», опубліковану в 1984 р. в Канаді, яка є одним із найбільш ґрунтовних досліджень української діаспори на дану тему [24].

В УРСР, як і в СРСР, до середини 1980-х рр. дослідження культурних процесів так і не вийшли за рамки марксистської методології. Істотні зміни відбулися лише під час перебудови (1985-1991рр.). Для досліджень культурного будівництва і ролі в ньому державної влади це був п'ятий історіографічний період. Для нього був характерним певний відхід істориків від попередньої заідеологізованості і схематизму. У ці роки з'явилися праці Ю. Курносова, В. Даниленка, О.Галенка, В. Лозицького, Л. Ткачової, Я. Дашкевича та ін. [25], в яких, розглядаючи питання суспільно-політичного життя України 20-х – 20-х рр., автори намагалися характеризувати національно-культурні процеси початку 20-х років з позицій об'єктивності та історизму.

Здобуття Україною незалежності в 1991 році позначилося на розвитку вітчизняної історичної науки взагалі й дослідженні національно-культурного життя початку 1920-х рр. зокрема. Розпочався сучасний, якісно новий етап її вивчення. Слід зазначити, що з початку 90-х рр. об'єктом української історіографії стають найрізноманітніші аспекти культурного розвитку УСРР початку 20-х рр. Так у праці В.М. Даниленка, Г.В. Касьянова, С.В. Кульчицького «Сталінізм на Україні: 20-30-і роки» [26] були розглянуті питання ідеологічних принципів більшовицької політики, становлення адміністративних основ у культурному житті республіки. У дослідженні Г.Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля» [27] проблему національно-культурного життя України подано через призму взаємовідносин влади й головного носія української культури – української інтелігенції. Широке коло питань, що висвітлюють історичні умови національно-культурного процесу в Україні розглянуто в монографії С.В. Кульчицького «Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928)» [28]. Незаперечну наукову цінність для з'ясування ролі й місця української інтелігенції у культурних процесах, здійснюваних в УСРР, представляє 3-томне дослідження «Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)» [29].

Нові погляди на національно-культурну політику більшовицької влади на початку 20-х рр. висловлено у працях В.Г. Виткалова, Ф.В.Кокошко, Я.І. Мандрика, В.І. Петрова та ін. [30], в яких автори доводять, що суперечливий характер розвитку національної культури в зазначений період значною мірою був зумовлений небажанням місцевих органів влади, передусім керівників, здійснювати проголошений новий курс в економічній та національній політиці, живучістю великодержавної традиції.

Позитивні та негативні моменти українізації, зокрема репресії, історіографічні та методологічні аспекти вивчення політики коренізації в УСРР, українізація освіти, мистецтва, культосвітніх закладів знайшли своє наукове вивчення в працях В.Л. Борисова, В.М. Букача, Л.В. Блінди, Я.В. Верменича, Г.М. Васильчука, К.С. Колісника [31]. Крім того, з'явилися й історіографічні праці з проблем українізації, зокрема І.В. Ващенко [32]. Дослідник виділяє п'ять періодів у розвитку вітчизняної історіографії з проблем українізації. Він вивчив перші

спроби наукового висвітлення політики українізації, дослідив політику українізації у вітчизняній історіографії, з'ясовує позицію істориків діаспори, висвітлив цю політику в історіографії незалежної України.

У дослідженнях останнього періоду з питань національно-культурного життя України початку 20-х рр. значну увагу приділено питанням, що раніше обминалися, в тому числі проблемам Української автокефальної православної церкви [34]. Активізувалася робота з вивчення історико-культурної спадщини, проблем її збереження, відновлення історичної пам'яті народу. Зокрема, в монографії О.Нестулі [34] аналізуються основні етапи та особливості розвитку державної системи охорони пам'яток України з 1917 по 1941 р., показано вплив національної та атеїстичної політики радянської держави на стан охорони пам'яток, особливо культового призначення на початку 20-х рр.

Аналіз сучасного етапу вивчення проблем національно-культурних відносин в Україні в першій половині 20-х рр. ХХ ст. дозволяє виявити деякі особливості самого історіографічного процесу. По-перше, це якісно новий етап нагромадження знань про маловідомі й суперечливі питання минувшини. По-друге, формування концептуальних засад сучасної української історичної науки відбувається еволюційно: шляхом подолання догматичних схем, висвітлення суперечливих історичних подій і явищ, усунення міфів, політико-ідеологічних стереотипів культурного розвитку, переосмислення теоретичних основ історичного пізнання. По-третє, показовим є можливість виокремлення із загального процесу наукового пізнання культурних процесів 20-х рр. праць науково-теоретичного спрямування, концептуально-світоглядного та історіографічного значення.

Отже, як свідчить аналіз наукової літератури, комплексного історіографічного дослідження з проблеми культурного будівництва на початку 20-х рр. ХХ ст., попри значну за обсягом історіографію присвячену різним аспектам теми, поки що не існує. Віддаючи належне авторам, які вивчали цю проблематику, необхідно підкреслити, що сьогодні деякі з праць, їх висновки, фактологічна база вимагають істотного уточнення. В українській історіографії і дотепер системно і всебічно не досліджено особливості культурного розвитку українського суспільства в контексті національної політики радянської держави. У той же час вивчення істориками реальних подій зазначеного періоду, специфіки національно-культурних і соціальних відносин, їх історіографічного осмислення забезпечує, на наш погляд, з'ясування важливої науково-пізнавальної проблеми: рівня соціально-політичної і національно-культурної готовності і здатності українського суспільства до створення власної держави, а також його ставлення до ідеї унітарної держави тоталітарного типу. У зв'язку з цим можуть бути запропоновані такі тематичні напрями досліджень: більшовицька «культурна революція» в умовах початкового періоду непу; функціонування традиційної народної культури в умовах утвердження тоталітарного режиму; взаємодія української народної і радянської культур; динаміка суспільної свідомості українців, їх етика та мораль; соціальна й національна психологія, ментальність українського народу; вплив репресій на культурно-духовне життя; релігійно-духовне життя українців; «перевиховання» українського народу більшовицьким режимом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук П.В. Національно-культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років. – К., 1998; Васильчук Г. Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР (20-ті роки) // Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1994; Ваченко І.В. Політика українізації 1920-х – початку 1930-х років в Україні: проблеми історіографії // Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2001; Верменич Я. Здійснення українізації у 20-30-х роках: політичні і культурні аспекти проблеми // Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1993; Горбань Т. Українознавство в контексті національно-культурного відродження в Україні (1918-1928) // Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1996; Єфименко Г.Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України. – К., 2002; Кручек О.Л. Культура В УСРР в 1920-1923 рр. як об'єкт державної політики // Автореф. дис... канд. наук. – К., 1997; Новохатько Л.М. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.) // Автореф. дис... докт. іст. наук. – К., 1999; Чехович В.А. Проблеми національно-державного будівництва України в роки непу. – Харків, 1995; 2. Даниленко В., Касьянов Г.В., Кульчицький С. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991; Касьянов Г.В. Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція 1920-1930-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996; Шаповал Ю.І. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні. – К., 1990; 3. Дровозюк С.І. Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ століття: історіографічний нарис. – Вінниця, 2005; 4. Равич-

Черкасский. История Коммунистической партии Украины. – Харьков, 1923; Яворський м. Революція в її головних етапах. – Харків, 1923; 5. Скрипник М.О. До теорії боротьби двох культур. – Харків, 1928; Затонський В.П. Национальная проблема на Украине. – Харьков, 1926; Лебедь Д.З. Советская Украина и национальный вопрос за пять лет – Б.м., 1921; Ряппо Я.П. Народна освіта на Україні за десять років революції. – Харків, 1927; Гринько Г. Хозяйственные основы советского культурного строительства. – Харьков, 1921; Приходько А. Культурне будівництво на Україні (за 1925-1926 та 1926-1927 роки). – Харків, 1927; 6. Годин Д. К. 10 лет Октябрьской революции и просвещение. – К., 1927; Авдієнко М.О. Народна освіта на Вкраїні. – Харків, 1927; Марков В.Н. Советская система народного образования УССР: Материалы к истории развития УССР. – Саратов, 1928; Машкін А. Освітня політика за доби диктатури пролетаріату. – Одеса, 1926; Альбернштейн, Ястржембський В. Система народної освіти. – Б.м., 1929; 7. Народна освіта на Вкраїні. – Б.м., 1924; 8. Закладкин И. Развитие структуры наркомпроса и его местных органов // Народное просвещение. – 1927. – №11-12; 9. Агуф м. Преса УСРР до роковин Жовтня. – Харків, 1932; Меженко Ю. Українська книжка часу великої революції // Життя і революція. – 1927. – №10-11; Ігнатенко В. Українська преса 1816-1923 рр.: Іст.-бібліогр. етюд. – Харків, 1926; Русанов А. Газетна справа на Україні. – Харків, 1924. – Ч.1; Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917-1922). – Львів, 1923; Преса на Украине: Материалы Всеукр. совещ. редакторов. – Харьков, 1925; Пакуль Н. Книга: Ист. очерк. – Б.м., 1923; Козаченко А. Десять років книжкової продукції Радянської України: Іст.-стат. начерк. – Харків, 1929; 10. Лейтес А., Яшек м. 10 років української літератури (1917-1927). В 2-х тт. – Харків, 1928; 11. Грінченко м. Історія української музики. – К., 1922; Десять років українського театру. – Харків, 1929; Українське малярство. – Харків, 1930; 12. Яворський м. Історія боротьби класів на Україні. Начерк лекцій, читаних у Вищій партійній школі. – Полтава, 1921; Його ж. Історія України. В стислому нарисі. – Б.м., 1929; 13. Труды первой Всесоюзной конференции историков-марксистов. 28/ХІІ 1928 – 4/І 1929. – Т.1. – М., 1929; 14. За партійність в історическій науке. Сб. статей. – М., 1932; Знищити український націоналізм на теоретичному фронті. Зб. статей. – Б.м., 1934. – Вип.1; Гірчак Є.Ф. На два фронти в боротьбі проти націоналізму. – Харків, 1932; 15. Полоцький О. Культурна п'ятирічка України. – Харків, 1929; У боротьбі за українську пролетарську культуру. – Харків, 1931; На фронті культури. – К., 1935; 16. Скрипник м. Інтелігенція в реконструктивну добу // Шлях освіти. – 1930. – №7-8; 17. Сірополко С. Народна освіта на Советській Україні. – Варшава, 1930; Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес: публіцистичні рефлексії. – Б.м., 1939; Мазепинець І. Правда про наше минуле. – Рівне-К., 1942; Бойко Ю. Шлях нації (1943). – Париж-Київ-Львів, 1992; Соловей Д. Голгота України. – Ч.1. – Вінніпег, 1953; Енциклопедія українознавства. В 2-х тт. – Т.1. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949; 18. Сухарев А. Сельская интеллигенция и ее роль в строительстве коммунизма. – М., 1963; Гутянський С. Здійснення ленінських принципів в народній освіті на Україні. – К., 1963; Курносов Ю., Бондар А. У навчанні та праці. Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР. – К., 1964; Михайлов О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва. – К., 1963; 19. Шевчук Г. Культурне будівництво в Україні в 1921-1925 роках. – К., 1963; 20. Пігідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією. – Мюнхен, 1956; Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. – Париж, 1959; 21. Гутянський С.К. Ленін і українська радянська культура. – К., 1963; Маланчук В.Ю. Ленін і розвиток національного питання на Україні // УІЖ. – 1969. – №4; 22. Афанасьєв В.В. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917-1941 рр.). – Харків, 1968; Білоцерківський В.Я. Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні в 1926-1932 рр. // Питання історії СРСР. – 1975. – Вип. 20; Мороз А.В. Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921-1925 роках // УІЖ. – 1976. – №8; Розвиток української культури за роки Радянської влади. – К., 1967; Яницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). – К., 1965; 23. Кононенко К.С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1920-1960. – Мюнхен, 1965; Липківський В. Історія української православної церкви. – Торонто, 1967; Майстренко І. Сторінки з історії Компартії України. В 2-х ч. – Мюнхен, 1969; Прокоп м. Україна і українська політика Москви. – Мюнхен, 1981; Лисий В. Державний статус УСРР в 1917-1923 роках. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1963; 24. Нариси з історії української культури. – Едмонтон, 1984; 25. Курносов Ю.О. Духовне життя на Україні в 20-30-ті рр. // УІЖ. – 1990. – №1; Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине. – К., 1986; Галенко О.І. Історія культурного будівництва в Українській РСР 1921-1941 рр. у документальних публікаціях // УІЖ. – 1986. – №8; Лозицький О.І. Політика українізації в 20-30-х роках. Історія, проблеми, уроки // УІЖ. – 1989. – №3; Ткачова Л. Інтелігенція радянської України в період побудови основ соціалізму. – К., 1985; Дашкевич Я.Р. Українізація: Причини і наслідки // Слово і час. – 1990. – №8; 26. Даниленко В.М. Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Українська інтелігенція на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991; 27. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний аспект та історична доля. – К., 1992; 28. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996; 29. Нарис історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). – В 3-х кн. – К., 1994; 30. Виткалов В.Г. Українська культура: Сторінки історії 20 століття. – Рівне, 1997; Кокоско Ф.В. Розвиток культурно-освітньої діяльності в українському селі в 20-ті рр. (на матеріалах Півдня України. – Миколаїв, 1998; Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму. – Івано-Франківськ, 1998; Петров В. Діячі української культури (1920-1940 рр.). Жертви більшовицького терору. – К., 1992; 31. Борисов В.Л. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. // УІЖ. – 1999. – №2; Букач В.М. Політика українізації в першій половині 20-х годов. – Одеса, 1997; Блінда Л.В. Українізація та її роль в суспільно-політичному житті українського народу в 20-ті роки // Автореф. дис канд. іст. наук. – К., 1992; Верменич Я.В. Здійснення

українізації в 20-30-х роках: політичні і культурні аспекти проблеми // Автореферат дис. канд. іст. наук. – К., 1993; Васильчук Г.М. Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР (20-і роки) // Автореф. дис. канд. іст. наук. – 1994; Колісник К.С. Проведення політики українізації на Харківщині в 1923-1932 рр. // Автореф. дис. канд. іст. наук. – Харків, 2001; 32. Ващенко І.В. Політика українізації 20-х – початку 30-х рр. в Україні : проблеми історіографії // Автореферат дис. канд. іст. наук. – Харків, 2001; 33. Історія християнської церкви на Україні. – К., 1994; Пашенко В.О. Держава і православ'я в Україні. 20-30-і роки ХХ ст. – К., 1993; Рибачук М.В. Автокефалія православної церкви в Україні // Рідна школа. – 1992. – № 5-10; 34. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. В 2-х частинах. – К., 1995.

Н.П. Барановська

ЧОРНОБИЛЬСЬКА ТРАГЕДІЯ В БАЧЕННЯХ РАДЯНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Вибух на 4-му енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції, який переріс у трагедію мільйонів людей, став для українського суспільства шоком. Сприйняття ним цієї соціально-економічної й фізико-технічної проблеми багато в чому формувалось під впливом представників інтелігенції, яка за умов радянського суспільства виявилась підпорядкованою політичній системі та її основному завданню – применшенню наслідків аварії та заспокоєння громадської думки як всередині країни, так і за її межами.

Аналіз «внеску» фахівців-атомників та заангажованих журналістів дає підстави твердити, що саме публікації на сторінках видань КППС та Компартії України вміло відводили увагу від дійсно важливих питань післяаварійного буття. Так журнали «Агитатор» (Москва) [1] та «Трибуна лектора» (Київ) [2], вміщуючи замовні матеріали, поширювали відверту дезінформацію.

Більш виважений підхід до інформації про аварію та інформування населення про неї продемонстрував відомий науковець – біолог, тодішній директор ботанічного саду Академії наук УРСР в Києві академік АН УРСР А.Гродзинський, який на сторінках журналу «Знання та праця» відзначав необхідність широкого роз'яснення людям ситуації, що склалась після аварії: «Необхідно постійно інформувати населення про рівні радіоактивного фону і правила поведінки: на жаль, багато людей надто безпечні, не знають особливостей розподілу радіоактивних ізотопів та їх дії, інші ж – навпаки, готові вдатися до паніки. І в одному, і в другому випадках допоможе правильна, повсякденна інформація, вміло поставлена пропаганда. Систематично вести її серед населення – почесний громадянський обов'язок усіх учених й спеціалістів» [3].

Про колосальні можливості фахової інтелігенції в справі об'єктивного висвітлення подій чи поширення дезінформацій (свідоме чи несвідоме, через відсутність необхідної інформації) засвідчують нейтрально-заспокійливі виступи на сторінках журналу «Новое время»: директора Інституту США та Канади АН СРСР академіка Г.Арбатова, заступника Голови Ради Міністрів СРСР Б.Щербини, віце-президента АН СРСР академіка Є.Веліхова, голови Державного комітету СРСР з гідрометеорології та контролю навколишнього середовища члена-кореспондента АН СРСР Ю.Ізраеля та його заступника Ю.Седунова, першого заступника міністра охорони здоров'я СРСР Є.Воробйова. Ідеологічне протистояння двох політичних систем та методи, що використовувалися для заспокоєння світової громадськості та населення всередині країни, добре видно на прикладі цього журналу, який поширювався за кордонами СРСР. На його сторінках із заспокійливими матеріалами виступили й такі, зацікавлені в порятунку від дискредитації атомної енергетики, зарубіжні фахівці, як генеральний директор МАГАТЕ Х. Бликса, директор відділу ядерної безпеки цієї ж організації Н.Розена та Р.Ялоу, лауреата Нобелівської премії в галузі медицини з США [4].

Прикладом намагань популяризації дозовано об'єктивної інформації про ситуацію навколо ЧАЕС та стан постраждалих при ліквідації аварії можна вважати публікацію, підготовлену американським лікарем Р.Гейлом та головним лікарем відомої всьому світу московської лікарні №6, куди звозили вражених радіацією перших ліквідаторів, А.К.Гуськової (Новое время, 1986, №23). Цей же журнал є переконливим джерелом вивчення ставлення фахівців-ядерників до майбутнього своєї галузі. Так, незважаючи на масштабну ядерну аварію, яка переросла за своїми масштабами у катастрофу, вони відразу після неї взялися відстоювати ядерну енергетику та її право на існування та подальший розвиток. З цих позицій виступали в цьому журналі, зокрема, голова Державного комітету з використання атомної енергії СРСР